

Un dret o un privilegi? Els serveis a la tercera edat a la Barcelona dels noranta

Arlinda GARCÍA COLL

*Departament de Geografia Humana
Universitat de Barcelona*

Dolores SÁNCHEZ AGUILERA

*Departament de Geografia Física i
Anàlisi Geogràfica Regional
Universitat de Barcelona*

En el transcurs de la dècada dels vuitanta, les societats desenvolupades han experimentat un progressiu envelliment de la seva població, del qual la ciutat de Barcelona no és una excepció. El fenomen de l'envelliment demogràfic es converteix en un tema de màxima actualitat i és tractat en nombrosos treballs on queda palès que en aquests moments s'estan assolint unes proporcions de persones grans en la nostra societat que fins fa poc eren inimaginables.

Sovint es realitzen treballs que incorporen opinions bé optimistes o si més no moderades –per part d'aquells que pensen que aquesta és tan sols una nova situació que demana noves estratègies socials– o bé posicions que denoten un cert to catastrofista –per part d'aquells que pensen que s'avança cap a una situació insostenible i de conseqüències irreversibles–. En canvi, es deixa de banda una anàlisi sistemàtica del procés d'envelliment i de les seves implicacions tant en matèria demogràfica com social.

Igualment, s'obvien les diferències geogràfiques internes de la manifestació del fenomen en les àrees estudiades.

Aquest article intenta cobrir aquestes mancances centrant-se en el cas de Barcelona, prenent com a principal objectiu l'estimació de les implicacions socials de l'envelliment demogràfic de la ciutat en un futur proper, especialment en matèria assistencial. Per aconseguir aquest objectiu es parteix inicialment de la caracterització tant de l'oferta de serveis a la tercera edat a Barcelona com de la demanda, és a dir, de la població vella de la ciutat. Ambdós aspectes s'analitzen des d'una perspectiva que considera els seus trets fonamentals, com són el volum i la seva diferenciació interna (tipologia de l'oferta i de la demanda), a la qual s'afegeix la seva localització geogràfica i, quan és possible, la seva evolució en el temps, tant en la seva dimensió passada com en la futura.

Una de les principals aportacions sorgeix de contrastar els aspectes anteriors, cosa que permet establir una valoració sobre l'adequació entre l'oferta assistencial actual i la demanda potencial. A més a més, la introducció de previsions demogràfiques i la constatació de la tendència en la dotació de serveis fa possible esbossar les línies mestres d'un escenari de futur.

1. Envelliment de la població de Barcelona (1981–1991): cap una nova realitat

En termes generals, l'evolució demogràfica recent de la ciutat de Barcelona ve marcada per dues clares tendències. Així, durant la dècada dels vuitanta, la població de Barcelona experimenta, per primera vegada en la seva història recent, un decreixement poblacional, xifrat en quasi 125.000 habitants. Aquesta circumstància coincideix temporalment amb un segon fenomen de tipus estructural consistent en sensibles modificacions en la composició per edats de la població barcelonina, modificacions que a més es produeixen de forma dràstica i ràpida.

Testimoni d'aquesta afirmació és la revisió de l'estructura per edats de la seva població –taula I. Així, mentre en el 1981 el percentatge de gent gran (majors de 65 anys) se situava en un 13% i el de gent jove (0–14) en un 21%, els resultats obtinguts en el Padró Municipal d'Habitants de 1991 mostren un tomb estructural important, ja que el percentatge de joves es redueix fins a un 14% mentre que el de vells¹ augmenta fins a un 17%. En conseqüència, el percentatge de majors de 65 anys de Barcelona supera àmpliament la mitjana catalana i espanyola que és d'un 14%.²

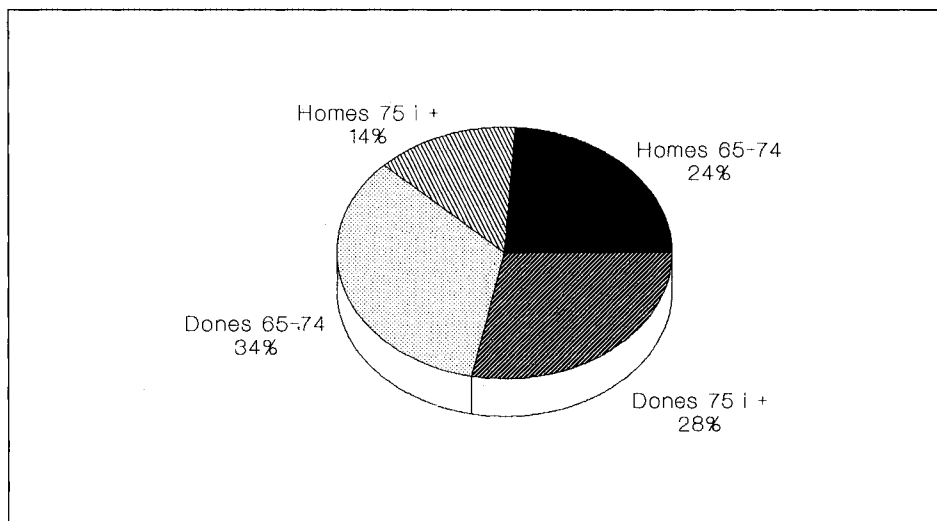
En definitiva, el panorama queda definit pels següents elements: la ciutat de Barcelona té, en el 1991, 285.481 vells –50.000 més que 10 anys endarrera–, cosa que equival a la meitat de la població anciana de la província de Barcelona³ i a un terç de la de Catalunya. L'edat mitjana dels residents a Barcelona passa de 37 anys a 41 entre 1981 i 1991, i dues de cada deu persones de la ciutat estan en edat de avançada i, per tant, depenent.

Taula I
Evolució recent de la població del municipi de Barcelona (1981-1991)

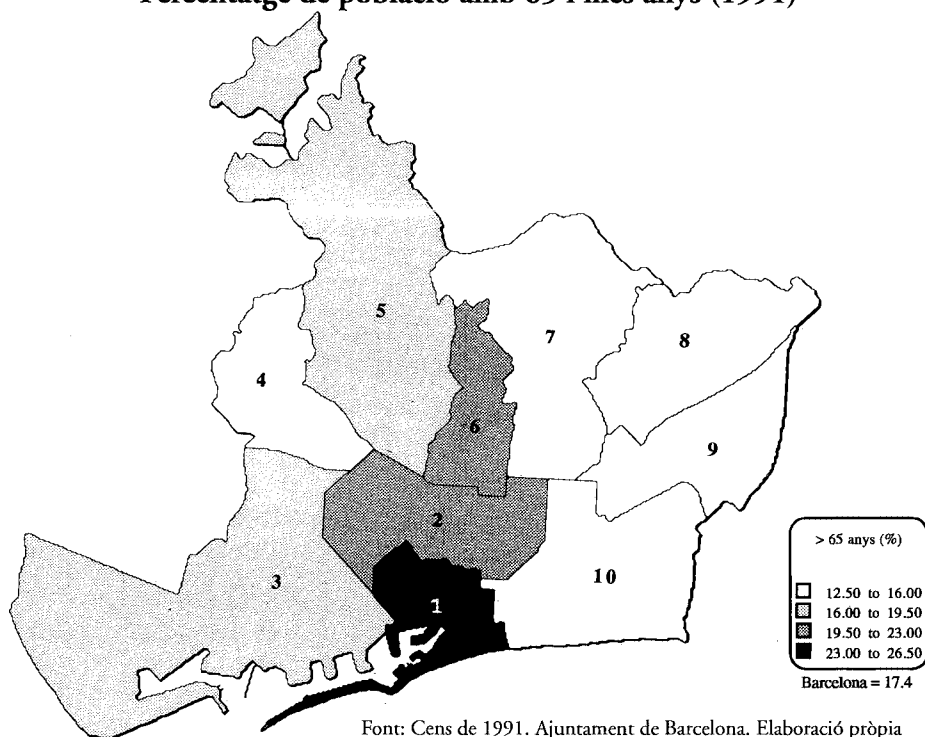
DISTRICTE	POBLACIÓ TOTAL			POBLACIÓ +65 ANYS			%POBLACIÓ +65 ANYS		
	1981	1991	1981-91	1981	1991	1981-91	1981	1991	1981-91
1 Ciutat Vella	118.411	90.612	-27.799	25.522	23.913	-1.609	21,6	26,4	4,8
2 Eixample	300.725	247.282	-26.443	56.673	61.018	4.345	18,8	22,2	3,4
3 Sants-Montjuïc	188.523	179.645	-9.058	26.141	31.111	4.970	13,9	17,3	3,5
4 les Corts-Pedralbes	84.261	89.750	5.489	8.295	11.473	3.178	9,8	12,8	2,9
5 Sarrà-Sant Gervasi	149.739	148.237	-1.502	20.558	25.645	5.087	13,7	17,3	3,6
6 Gràcia	141.381	128.608	-12.773	23.057	26.273	3.216	16,3	20,4	4,1
7 Horta-Guinardó	201.310	184.557	-16.753	19.450	26.505	7.055	9,7	14,4	4,7
8 Nou Barris	207.110	188.781	-18.329	17.364	26.327	8.963	8,4	13,9	5,6
9 Sant Andreu	153.552	144.998	-8.554	14.462	20.306	5.844	9,4	14,0	4,6
10 Sant Martí	223.184	214.252	-8.932	24.458	32.910	8.452	11,0	15,4	4,4
Total	1.768.196	1.643.542	-124.654	235.980	285.481	49.501	13,3	17,4	4,0

Font: Ajuntament de Barcelona: Padró Municipal, 1981 i 1991

Composició de la població vella Barcelona ciutat 1991

Mapa 1
Percentatge de població amb 65 i més anys (1991)

Font: Cens de 1991. Ajuntament de Barcelona. Elaboració pròpia

L'envelliment demogràfic és fruit d'una triple confluència de factors: un envelliment de la base, propiciat per la brusca caiguda de la fecunditat; un envelliment pel capcer, conseqüència de l'allargament de l'esperança de vida en edats avançades i l'arribada de generacions plenes. Tot això s'agreuja per l'erosió d'efectius a les edats centrals, originada per fluxos emigratoris principalment cap a la corona metropolitana. Aquests fluxos es componen bàsicament per adults i suposa, per un costat, la pèrdua d'efectius joves –el canvi de residència de la unitat familiar comporta la marxa dels fills– i, per l'altre, una pèrdua de natalitat potencial – ja que els fills de joves parelles que emigren no neixen a la ciutat de Barcelona.

No obstant el conjunt de població major de 65 anys no és un grup homogeni i cal introduir matisos, ja que el Padró de Població de 1991 revela clares diferències internes del grup de vells, segons sexe, edat i distribució espacial. Així, per sexes, les dones constitueixen el 62% –conseqüència de la ja coneguda sobremortalitat masculina que es produeix a totes les edats però de manera més manifesta a les més avançades–, mentre que per edats cal destacar la importància creixent del grup de «vells–vells» (majors de 75 anys)⁴ que se situa en un 42% del total.

La distribució espacial es disposa en un model radial, amb un centre molt envellit, per sobre del 20% d'ancians, format per Ciutat Vella (26%), Eixample (22%) i Gràcia (20%), davant d'una perifèria més jove, representada pels districtes de les Corts (13%) i Nou Barris (14%) –mapa 1–. Si bé aquest model de distribució espacial és constant en el temps, la variació de percentatges respecte 1981 (mapa 2), mostra el ràpid envelliment de la perifèria, és a dir, dels districtes que van patir un creixement explosiu durant els anys seixanta a causa de la immigració. És justament en l'actualitat quan aquest col·lectiu d'immigrants comença a arribar de forma massiva a les edats pròpies de la jubilació, engrossint el volum d'efectius afectats. Malgrat tot, les baixes proporcions de partida d'aquests districtes fan que encara es trobin per sota de l'envelliment mitjà de la ciutat.

Des de la perspectiva del nombre total de persones de la tercera edat, cal destacar les concentracions a l'Eixample i Sant Martí (mapa 3), que donat la seva grandària concentren gairebé una tercera part dels vells barcelonins. A la resta de districtes trobem volums similars d'ancians, a excepció de les Corts, que és el districte amb menys població i el menys envellit. Destaca el cas de Ciutat Vella que tot i tenir una quarta part de la seva població per sobre dels 65 anys és, en termes absoluts, una de les bosses més petites d'ancians de la ciutat.

2. Els serveis a la tercera edat: d'una diversitat teòrica a una oferta limitada

L'oferta de serveis destinats a la tercera edat s'estructura d'acord amb una tipologia de serveis i establiments socials que diferencia entre tres categories:

– La primera es troba formada per assistència de tipus sociocultural i d'esbarjo, on els màxims representants són els anomenats esplais.

– La segona categoria se centra en l'atenció social i inclou els menjadors, el suport domiciliari i altres prestacions més específiques com, per exemple, l'assessorament jurídic o d'infermeria/ATS.

– El tercer tipus fa referència a l'assistència integral, és a dir, les residències geriàtriques.

Així, perquè l'oferta de serveis per a l'atenció de la vellesa sigui completa ha de donar-se una cobertura mínima en les tres categories, puix cadascuna d'elles cobreix una dimensió diferent a la de les altres, essent, per tant, complementàries entre si.

En el cas de Barcelona, la primera dificultat sorgeix a l'hora d'intentar quantificar i classificar els serveis disponibles, ja que la seva diversa naturalesa, igual que la seva titularitat (pública, privada...), propicia la inexistència d'un recompte conjunt.

Per aquest motiu s'ha hagut de recórrer a la comptabilització directa de l'oferta apareguda en la *Guia d'Atenció a la Vellesa* corresponent a l'any 1990 (i la seva actualització a 1991) editada per la Caixa de Pensions, font que gaudeix de reconegut prestigi per la seva fiabilitat i exhaustivitat.

A partir dels resultats oferts per aquesta font es pot deduir que la realitat dels serveis a la tercera edat a la ciutat de Barcelona no coincideix amb l'esbós teòric abans descrit. És més, en aquest cas, la diversitat teòrica de l'oferta es converteix en la pràctica en un desequilibri a causa de la feble oferta al marge dels esplais i de les residències. Així, del total de 449 establiments que ofereixen serveis exclusius per a població gran (ja siguin privats o públics), 162 (36%) són esplais mentre que 201 (45%) són residències (veure taula II).

Sens dubte el servei menys representat és el de menjador, ja que només funcionen dos centres per abastar a tota Barcelona.⁵ Queda també en una posició força minsa el servei d'atenció a domicili, amb 22 centres, és a dir, un 5% de l'oferta total. En una posició intermèdia està l'apartat d'«altres» amb un total de 62 centres, dels quals es fa difícil fer una valoració donada la varietat d'àmbits que cobreix, que van des del servei de pedicura o prendre la pressió a l'assessorament fiscal i personal.

El gruix de l'oferta queda, per tant, concentrat en els esplais i les residències geriàtriques. Els primers tenen una finalitat merament lúdica i, encara que cobreixen importants parcel·les d'oci, no atenen altres necessitats bàsiques, que a mesura que augmenta l'edat i empitjora la salut queden més desateses. El seu ús està limitat per la franja horària d'atenció, encara que sigui àmplia, i per implicar el desplaçament de la persona al punt on s'ofereix el servei.

Eixample (21%), Ciutat Vella (15%) i Sants-Montjuïc (12%) ocupen els primers llocs de localització de centres d'esbarjo, tant per l'elevat grau d'envelliment com per la seva localització central a la ciutat. En aquest sentit,

Taula II
Oferta de Serveis destinats a l'atenció de la tercera edat. Municipi de Barcelona 1991*

DISTRICTE	ESPLAIS		RESIDÈNCIES		MENJADORS		DOMICILI		ALTRES		TOTAL	
	%		%		%		%		%		%	
1 Ciutat Vella	24	14,8	23	11,4	1	50,0	3	13,6	14	22,6	65	14,5
2 Eixample	34	21,0	64	31,8	0	-	4	18,2	12	19,4	114	25,4
3 Sants-Montjuïc	20	12,3	5	2,5	0	-	3	13,6	7	11,3	35	7,8
4 les Corts-Pedralbes	1	0,6	1	0,5	0	-	0	0,0	3	4,8	5	1,1
5 Sarrà-Sant Gervasi	13	8,0	40	19,9	0	-	2	9,1	8	12,9	63	14,0
6 Gràcia	9	5,6	27	13,4	1	50,0	4	18,2	3	4,8	44	9,8
7 Horta-Guinardó	18	11,1	28	13,9	0	-	1	4,5	3	4,8	50	11,1
8 Nou Barris	18	11,1	7	3,5	0	-	2	9,1	2	3,2	29	6,5
9 Sant Andreu	10	6,2	6	3,0	0	-	1	4,5	2	3,2	19	4,2
10 Sant Martí	15	9,3	0	-	0	-	2	9,1	8	12,9	25	5,6
Total	162	100,0	201	100,0	2	100,0	22	100,0	62	100,0	449	100,0
% Total	36,1		44,8		0,4		4,9		13,8		100,0	

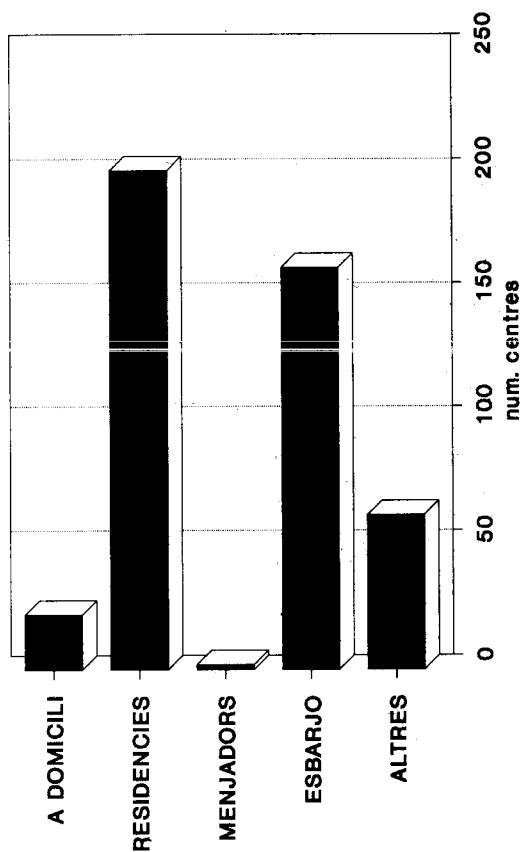
* El tractament de l'oferta ha considerat cinc categories l'oferta segons la seva naturalesa i funció: esplais de jubilats, residències per a la tercera edat; menjadors per a vells, centres que proporcionen assistència a domicili i, finalment, dins de «altres» es recullen serveis intermedis com centres destinats a assessorament on s'imparteixen serveis particulars (pedicura, pressa de la pressió arterial...) destinats sempre a la 3a edat.

Per la seva banda, no s'han comptabilitzat aquelles entitats o funcions encarregades de fomentar o promocionar activitats sense que es tradueixin en centres concrets d'assistència.

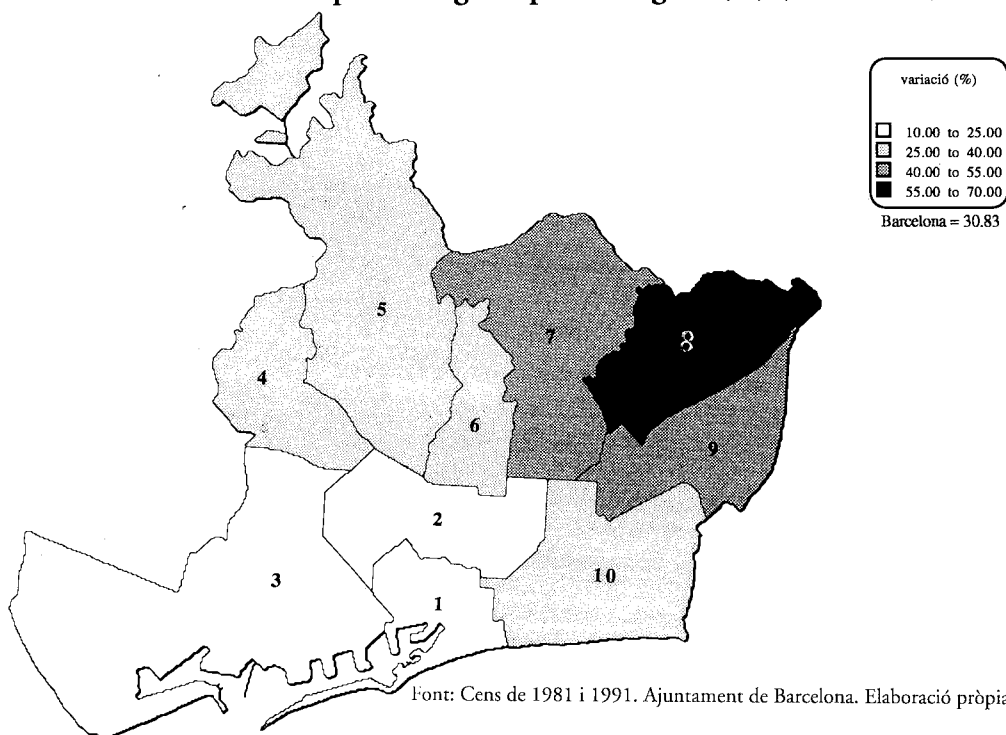
Font: Ajuntament de Barcelona: Padró Municipal, 1981 i 1991

la relació població vella per esplai (taula III) col·loca Ciutat Vella com el districte amb una millor dotació de la ciutat. Tanmateix, crida l'atenció la manca d'esplais a les Corts-Pedralbes, on es comptabilitza un sol centre, justificable en part per la joventut relativa del districte i per la seva proximitat a la ben dotada zona de Sants. Per la seva banda, Nou Barris i Horta-Guinardó apareixen amb baixes relacions, en una situació afavorida per una forta tradició d'associacionisme que caracteritza als seus barris. No és aquest el cas de Gràcia, districte altament envellit i amb només nou centres i que juntament amb Sant Martí i Sant Andreu se situen entre els que suporten una relacions més elevada d'ancians per esplai.

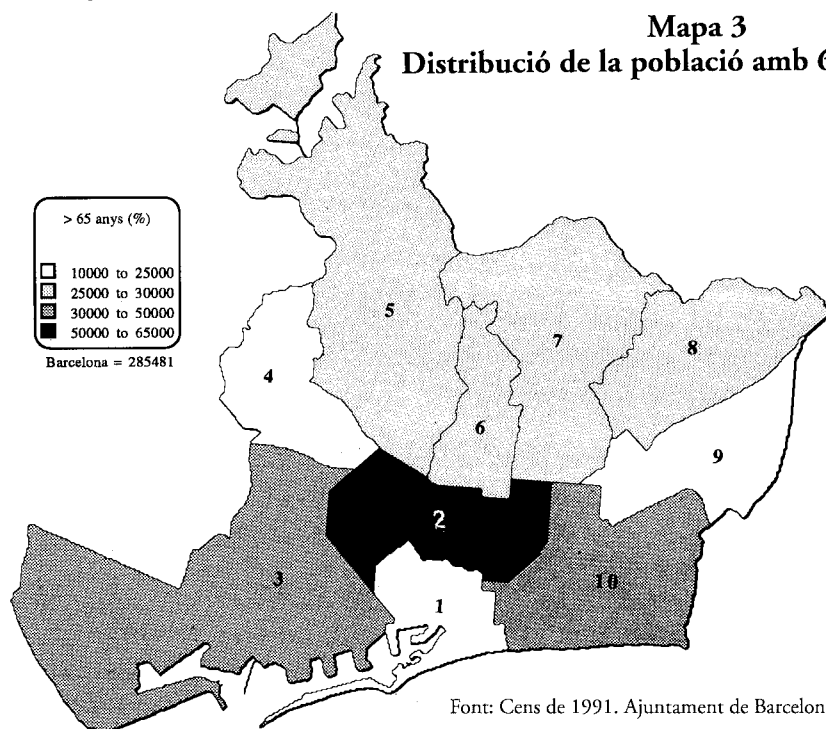
Oferta de serveis a la tercera edat Barcelona 1991

Mapa 2
Variació del percentatge de població gran (%) (1981-1991)

Mapa 3
Distribució de la població amb 65 i més anys

Taula III
Indicador de cobertura dels establiments destinats a l'oci

DISTRICTE	Població + 65	Nombre d'esplais	Vells per centre
1 Ciutat Vella	23.913	24	996
2 Eixample	61.018	34	1.795
3 Sants-Montjuïc	31.111	20	1.556
4 les Corts-Pedralbes	11.473	1	11.473
5 Sarrià-Sant Gervasi	25.645	13	1.973
6 Gràcia	26.273	9	2.919
7 Horta-Guinardó	26.505	18	1.473
8 Nou Barris	26.327	18	1.463
9 Sant Andreu	20.306	10	2.031
10 Sant Martí	32.910	15	2.194
Total	285.481	162	1.762

Font: Elaboració pròpia a partir de les Taules I i II.

No es pot finalitzar aquest apartat sense fer esment de la importància de les entitats financeres en el suport d'aquesta oferta que, recolzant-se en la xarxa d'oficines, han aconseguit que moltes vegades el concepte de club de jubilats vagi associat al nom d'un banc o caixa d'estalvis.

La localització dels menjadors i els centres d'atenció a domicili es troben en forta relació amb el grau d'envelliment, que coincideix amb la centralitat. Així, Ciutat Vella i Gràcia són els únics districtes on hi ha menjador (un per districte) mentre els centres que proporcionen assistència domiciliària es localitzen principalment en aquests districtes, als quals s'afegeixen els de l'Eixample i Sants-Montjuïc.

El paper d'aquest tipus de servei és difícilment quantificable i, en canvi, impliquen una major aportació en temps i dedicació del seu personal, fet que encareix el seu manteniment, tot i nodrir-se en bona part de personal religiós o de voluntaris sense remuneració econòmica.

Ben diferent és la distribució de l'oferta del conjunt d'altres serveis, que fa perdre importància a la presència de Gràcia o Sants substituïts en els primers llocs per Sarrià-Sant Gervasi i Sant Martí, que es col·loquen immediatament després de Ciutat Vella i Eixample. Aquest tipus de serveis no difereixen dels

serveis personals que s'ofereixen al conjunt de la població, si bé tenen la particularitat d'estar especialitzats en la problemàtica de la tercera edat.

Comparativament parlant, la millor dotació assistencial per a la vellesa a la ciutat de Barcelona es troba en matèria de residències geriàtriques, encara que la seva distribució tampoc no es caracteritza per ser equitativa. Aquest fet es fa palès si es té en compte que Barcelona disposava al final del 1990 d'un total de 201 residències, de les quals més de la meitat es concentren a l'Eixample (32%) i Sarrià-Sant Gervasi (20%). Les disparitats espacials són evidents, en considerar que Sant Martí, sense cap establiment, i les Corts-Pedralbes, tan sols amb un, són les àrees amb una dotació més precària.

Una primera evidència derivada de l'anàlisi de la distribució territorial de les residències en el municipi de Barcelona és la inexistència d'una equidistribució i la falta de relació entre la disposició residencial i l'envelliment demogràfic.

Les residències acullen aquelles persones que per circumstàncies sociofamiliars no poden romandre en el seu domicili i constitueixen, a més, l'única opció, donat que les solucions intermèdies –atenció domiciliària, centres diürns, menjadors i serveis comunitaris– es troben mínimament representades. Aquest fet determina que quan es manifesta qualsevol discapacitat –encara que aquesta sigui parcial– immediatament es desencadeni una situació de dependència directa d'un element exterior que acostuma a ser bé la família, bé la residència. El fet que la major part de l'oferta es polaritza en les residències geriàtriques, fa que sigui interessant analitzar amb més detall les seves característiques.

3. Dues cares d'una mateixa moneda. Les residències a Barcelona

Com ja s'ha vist en l'apartat anterior, la ciutat de Barcelona disposava de 201 residències a finals de 1990, les quals suposaven un total de 7.119 places. Ara bé, cal establir puntualitzacions sobre els trets fonamentals d'aquesta oferta, donat que un gran nombre de centres (un 91%) són d'iniciativa privada, davant d'una minoria (9%) de titularitat pública (veure taula IV). Aquest desequilibri tan accentuat es corregeix lleugerament en considerar la seva capacitat, que, en definitiva, serà el que informi sobre l'oferta real. Així doncs, de les 7.119 places existents, les públiques representen prop d'un 20% gràcies que es tracta d'establiments de major grandària.

Des del punt de vista de la gestió, l'oferta pública es pot classificar entre les rígides per l'Ajuntament de Barcelona, la Generalitat de Catalunya i la Diputació. L'organisme més destacat és l'Ajuntament (12% del total de les places de la ciutat), seguit de la Diputació, que amb un sol centre reuneix gairebé un 5% de l'oferta, mentre que la Generalitat té una participació purament testimonial (només un 3%). Entre les places de titularitat privada es pot esta-

Taula IV
Règim d'exploració de les places*

DISTRICTE	NOMBRE										PLACES			TOTAL	
	PRIVADES					PÚBLIQUES					PÚBLIQUES				Nº PLACES
	Merc.	Relig.	Altre	Ajunt.	Gener.	Diput.	Merc.	Relig.	Altre	Ajunt.	Gener.	Diput.			
1 Ciutat Vella	10	3	7	2	1	0	206	104	90	83	62	-	23	545	
2 Eixample	50	13	0	1	0	0	909	643	-	56	-	-	64	1.608	
3 Sants-Montjuïc	2	1	0	2	0	0	23	13	-	31	-	-	5	67	
4 les Corts-Pedralbes	0	1	0	0	0	0	-	38	-	-	-	-	1	38	
5 Sarrà-Sant Gervasi	29	9	1	1	0	0	904	473	25	376	-	-	40	1.778	
6 Gràcia	16	5	3	1	2	0	424	303	106	50	100	-	27	983	
7 Horta-Guinardó	17	8	0	1	0	1	433	539	-	44	-	325	28	1.341	
8 Nou Barris	0	2	0	4	1	0	-	120	-	224	48	-	7	392	
9 Sant Andreu	4	2	0	0	0	0	188	179	-	-	-	-	6	367	
10 Sant Martí	0	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	-	-	
Total	128	44	11	12	4	1	3.087	2.412	221	864	210	325	201	7.119	

* El règim d'exploració de les residències distingeix entre aquelles de propietat pública (ja siguin de l'Ajuntament, de la Diputació o de la Generalitat de Catalunya) i aquelles de propietat privada (de naturalesa religiosa, dependent d'alguna fundació, o simplement de tipus mercantil, és a dir, amb una finalitat merament lucrativa).
Font: Càixa de Pensions: *Guia d'establiments i serveis per a la vellesa*, 1990.

blir una diferenciació entre aquelles que corresponen a les d'iniciativa social (religioses i fundacions benèfiques) i les d'iniciativa mercantil.

Una anàlisi global del conjunt de places evidencia el pes definitiu del sector privat, ja que un 43% del total pertany a les de finalitat mercantilista, mentre que un 34% són gestionades per comunitats religioses que continuen avui dia tenint un paper destacat en l'atenció a la tercera edat.

En funció de la seva localització i fent abstracció de la seva titularitat, l'oferta residencial (veure mapa 4), s'estructura en quatre grans grups:

- El primer estaria format per l'Eixample i Sarrià-Sant Gervasi, que capitalitzen pràcticament la meitat de l'oferta. Aquestes districtes uneixen una demanda real i una morfologia òptima.

- Un segon conjunt serà Horta-Guinardó, Sant Andreu i Nou Barris, amb un volum d'oferta significatiu en el conjunt de la ciutat, efecte directe de l'existència de «macro-centres», amb un àmbit d'influència que supera el districte i una important aportació per part dels centres públics.

- Un tercer grup estaria constituït per Gràcia i Ciutat Vella, on l'oferta va lligada al grau d'envelliment intrínsec.

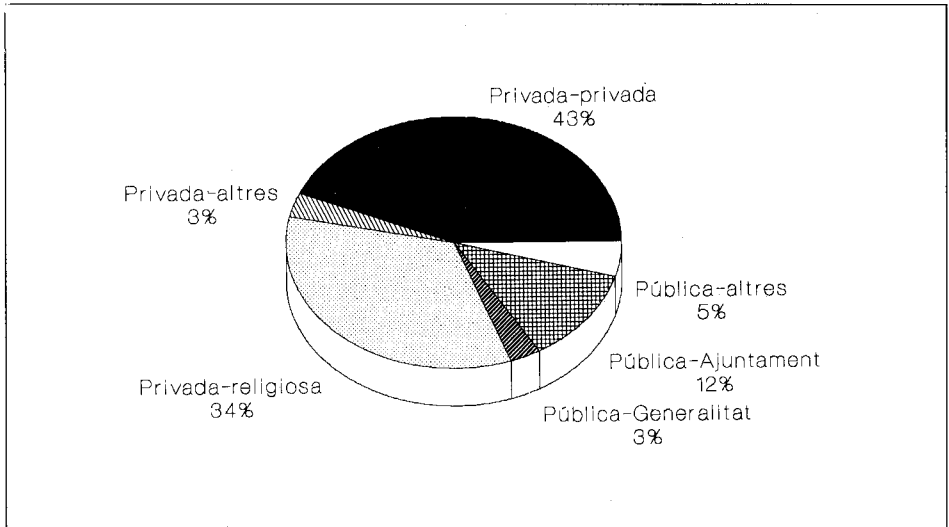
- Finalment, les Corts, Sants-Montjuïc i Sant Martí, compten amb un escàs nombre de places, especialment en aquest darrer districte, en el qual l'oferta és nul·la.

L'oferta privada supera en tots els districtes a la pública i en els casos de les Corts-Pedralbes, Sant Andreu i Sant Martí les places de tipus públic són inexistents mentre que a l'Eixample i Sarrià-Sant Gervasi (districtes preferits per les privades) només compten amb un centre.

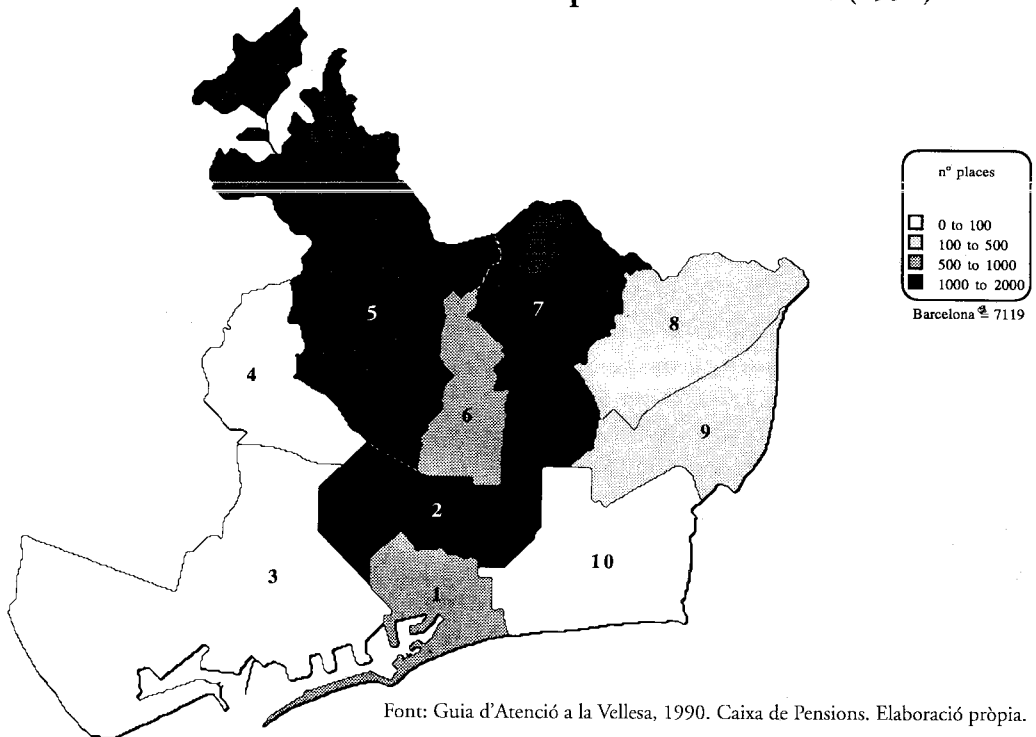
La localització preferencial de la oferta pública es dona en els districtes perifèrics com Nou Barris i Horta-Guinardó (amb un preu del sòl més assequible) i els districtes altament envellits com Ciutat Vella i Gràcia. Cal destacar que un sol centre (el de Sant Josep de la Muntanya) representa més d'una quarta part de l'oferta pública total, en aquest cas ubicada a Sarrià-Sant Gervasi. Per la seva banda, l'oferta privada de places se situa gairebé en més de la meitat a l'Eixample (27%) i Sarrià-Sant Gervasi (25%). Sant Martí –sense cap centre–, les Corts-Pedralbes i Sants-Montjuïc són els districtes amb una dotació més deficitària. Tanmateix, els seus criteris de localització estan d'acord amb la finalitat d'aquest tipus de centre que cerquen una combinació d'elements que maximalitzi la seva rendibilitat: apropar-se a les classes socials més afavorides, centralitat, disponibilitat d'espai... Però, sobretot, destaquen els condicionaments morfològics de l'oferta d'habitatges: l'existència de pisos de gran superfície en el cas de l'Eixample facilita la seva reconversió en miniresidències mentre que les tradicionals torres en el de Sarrià-Sant Gervasi –moltes d'elles als peus del Tibidabo– es converteixen en espais òptims per ser utilitzats com a geriàtrics.

Les diferències entre els centres públics i privats no recauen exclusivament en les seves pautes de localització. Com ja s'ha apuntat anteriorment, el nombre mitjà de places de les residències⁶ dista molt si es contempla l'oferta públi-

Règim de les places a residències Barcelona 1991

Mapa 4
Distribució del nombre de places en residències (1990)

Font: Guia d'Atenció a la Vellesa, 1990. Caixa de Pensions. Elaboració pròpia.

ca o la privada, perquè la grandària mitjana de la primera és de 82 places davant de 31 places de la segona. Igualment, en matèria de preus cal diferenciar entre aquelles que es queden amb un percentatge de la pensió que rep l'ancià, aquelles subvencionades parcialment i aquelles amb un preu de mercat establert.

Per tal de valorar la situació real del mercat de geriàtrics es va dur a terme un treball de camp a mitjans de l'any 1993 consistent en visites i trucades telefòniques a una mostra aleatòria de residències. Els resultats van posar de manifest la saturació de les residències públiques i les subvencionades (generalment amb una llarga llista d'espera) a més de l'existència d'estrictes criteris d'admissió.

En canvi, l'oferta privada de caire mercantil no estava saturada i els preus mensuals oscil·laven entre les 80.000 i les 220.000 pessetes, amb una mitjana de prop de 136.000. Aquest preu depenia, de tota manera, dels serveis desitjats: de la grandària i localització de la residència, freqüència de l'atenció mèdica i disponibilitat de serveis en general, si es tractava de una habitació individual, doble o triple, o el grau de incapacitació de la persona internada.

4. El desajust entre l'oferta i la demanda. Una vellesa desprotegida

La posada en escena dels elements analitzats fins el moment manca de tot sentit si no hi ha una intenció clara de cercar una intersecció entre ells, o el que és el mateix, posar en relació els usuaris de les residències amb l'oferta.

Una problemàtica que es planteja és la dificultat de quantificar amb exactitud el volum real de la demanda de places, donat que en la decisió d'ingressar en una residència intervenen múltiples factors (sexe, edat, salut, situació econòmica i familiar...). Una possible aproximació a la demanda considera com usuaris potencials tres segments de la població: un grup genèric, el de majors de 65 anys; un segon grup, format pels que superen 75 anys, edat a partir de la qual augmenten les discapacitats i, per tant, els requeriments assistencials; i, per últim, un subconjunt corresponent a la població anciana resident en llars unipersonals.

De manera orientativa, es pot obtenir una relació entre les places i els segments de població descrits (veure taula V). El resultat d'aquesta relació per a la ciutat de Barcelona mostra un promig de 2,49 places per cada 100 persones majors de 65 anys, 5,93 per cada 100 persones majors de 75 anys i 12,24 per cada 100 solitaris. El baix valor de la relació deixa constància del dèficit de places existent i, com a conseqüència, del desajust entre l'oferta i la demanda.

La comparació de les ratios per districtes evidencia una situació molt heterogènia (mapa 5), on Sarrià- Sant Gervasi, Horta-Guinardó, Gràcia i Eixample superen la mitjana de la ciutat amb una relació moderada; Sant Andreu, Nou Barris i Ciutat Vella tenen uns indicadors intermedis i, finalment, les Corts, Sants-Montjuïc i Sant Martí tenen unes ratios molt baixes, és a dir, un nombre molt petit de places per als diferents grups de demanda potencial.

Taula V
Relació entre oferta de places en residències i demanda potencial

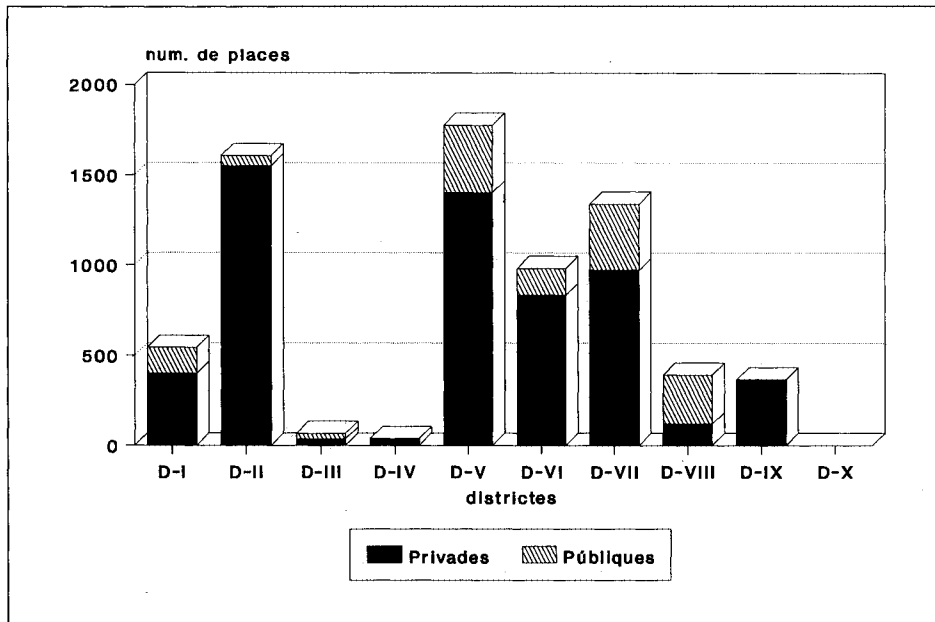
DISTRICTE	Nombre Places	Població			Places per cada 100 persones		
		+65	+75	Solitaris	+65	+75	Solitaris
1 Ciutat Vella	545	23.913	10.384	6.953	2,28	5,25	7,84
2 Eixample	1.608	61.018	28.621	13.061	2,64	5,62	12,31
3 Sants-Montjuïc	67	31.111	12.823	6.755	0,22	0,52	0,99
4 les Corts-Pedralbes	38	11.473	4.616	1.950	0,33	0,82	1,95
5 Sarrià-Sant Gervasi	1.778	25.645	11.495	4.693	6,93	15,47	37,89
6 Gràcia	983	26.273	12.086	5.785	3,74	8,13	16,99
7 Horta-Guinardó	1.341	26.505	10.420	4.521	5,06	12,87	29,66
8 Nou Barris	392	26.327	9.246	4.590	1,49	4,24	8,54
9 Sant Andreu	367	20.306	7.840	3.635	1,81	4,68	10,10
10 Sant Martí	–	32.910	12.540	6.229	0,00	0,00	0,00
Total	7.119	285.481	120.071	58.172	2,49	5,93	12,24

Font: Ajuntament de Barcelona: «Padró de Població, 1991» i Taula III.

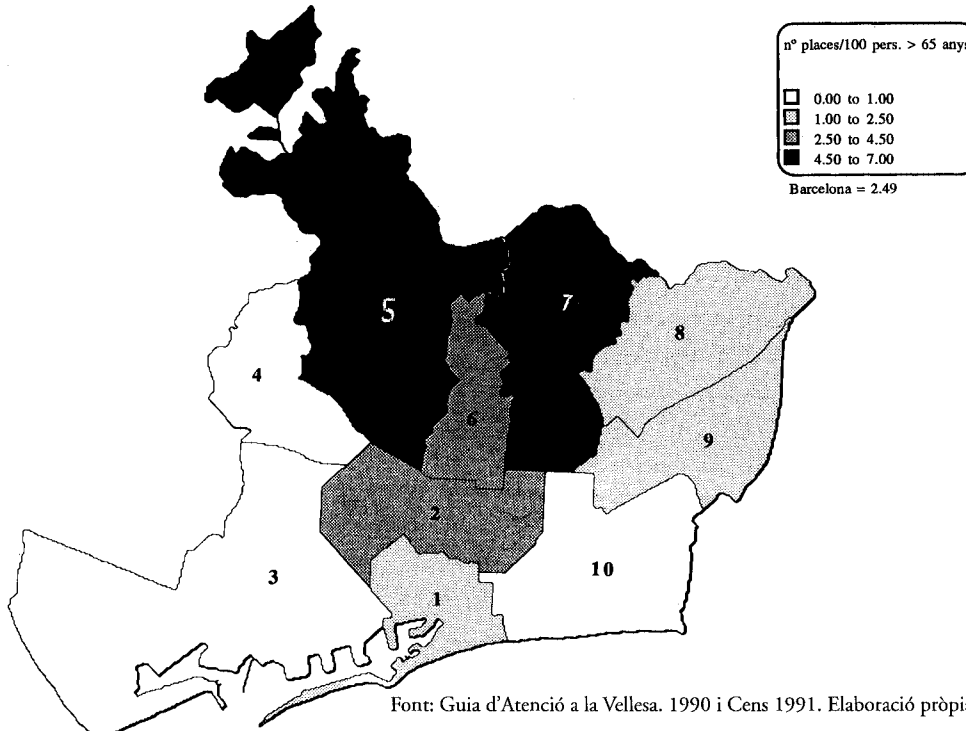
Per tal de realitzar una aproximació quantitativa al dèficit de places s'ha calculat la demanda teòrica de places utilitzant els barems proporcionats pel *Plan Gerontològic Nacional*, el qual ajusta les places necessàries en funció del nombre de vells existents i el seu nivell de renda. En aquest cas s'assimila el nivell de renda dels vells amb el del barri on resideixen per tal de fer possible l'estimació de places necessàries. Tot i la dificultat ja comentada per quantificar aquesta demanda, aquest exercici permet establir una aproximació a les necessitats reals de places.

El resultat d'aquesta operació posa en evidència que la ciutat de Barcelona pateix un dèficit de 662 places en geriàtrics, amb un grau de cobertura d'un 92%. Aquesta situació canvia radicalment quan s'introdueix la perspectiva territorial, ja que el panorama varia dràsticament segons el districte considerat (taula VI). Així, hi ha un superàvit de places en els districtes de Sarrià, Eixample, Horta i Gràcia on el nombre de places existents supera a les teòricament necessàries. Destaca Sarrià amb un elevadíssim grau de cobertura mentre que els altres tres districtes restants es poden considerar com ben atesos. Ciutat Vella i Sant Andreu presenten un grau de cobertura mitjà-baix, amb valors que es xifren

Titularitat de l'oferta de places a residències Barcelona 1991

Mapa 5 Relació oferta en residències i demanda potencial

entre el 50 i 70% en tant que Nou Barris i les Corts estan pobrament abastats amb valors de cobertura inferiors al 50%, si bé la situació de dèficit més greu apareix a Sants-Montjuïc i Sant Martí, amb valors inferiors al 10%.

Taula VI
Cobertura i dèficit de places de residències 1991

DISTRICTE	Pob. +65	Oferta places	Demanda places	Dèficit places	% Cobertura
1 Ciutat Vella	23.913	545	836	-291	65
2 Eixample	61.018	1.608	916	692	176
3 Sants-Montjuïc	31.111	67	934	-867	7
4 les Corts-Pedralbes	11.473	38	172	-134	22
5 Sarrià-Sant Gervasi	25.645	1.778	385	1.393	462
6 Gràcia	26.273	983	789	194	125
7 Horta-Guinardó	26.505	1.341	927	414	145
8 Nou Barris	26.327	392	921	-529	43
9 Sant Andreu	20.306	367	710	-343	52
10 Sant Martí	32.910	0	1.151	-1.151	0
Total	285.481	7.119	7.741	-622	92

Font: Elaboració pròpia a partir de les Taules I i III i Plan Gerontològic Nacional.

Les enormes diferències internes en la distribució de les places –malgrat que són corregides de forma molt lleu per l'oferta pública– donen lloc a que 6 dels 10 districtes barcelonins es trobin en situació de desatenció relativa de la seva vellesa. La teòrica redistribució de la demanda mitjançant el transvasament d'una part entre districtes és en part una utopia, ja que els dèficits més alts apareixen en districtes de rendes baixes que difícilment poden accedir a places privades. A més, aquest procés comportaria un trencament amb el lloc de residència dels vells i de les seves famílies.

La pressió augmenta si es considera que Barcelona rep, a més, una demanda extra procedent dels municipis de la seva àrea d'influència, que sovint no troba resposta a les seves necessitats en el municipi propi.⁷

Malgrat l'augment de l'oferta de places experimentat en la dècada dels vuitanta, queda patent l'estat deficitari global i, en especial, la incapacitat

tat de cobertura dels organismes públics a causa del seu escàs nombre de places i d'uns criteris d'admissió altament selectius. La dificultat d'accés a aquest tipus de plaça i la pressió d'una creixent demanda ha convertit en inversió rendible les residències de caràcter mercantil, que proliferen en aquest darrers anys. Aquests centres suposen desembossaments superiors a les pensions mitjanes per jubilació, ja que els preus oscil·len, com ja s'ha dit, entre les 80.000 i les 220.000 pessetes mensuals i solament una mínima part funcionen rebent un percentatge de la pensió de l'ancià. Donada l'exigüitat de les places i els seus elevats preus, la unitat familiar és, a la pràctica, la que s'encarrega de l'atenció dels vells, tasca assumida amb dificultat quan la dona porta a terme una activitat laboral fora de casa.

5. Envel·liment en el 2001. Apunts d'un futur incert

A fi d'aportar instruments per a planificació, no és suficient un diagnòstic del present, sinó que també s'han d'examinar les perspectives a mig termini tant des del punt de vista demogràfic com assistencial, raó per la qual s'ha elaborat una projecció demogràfica amb horitzó 2001.⁸

Segons els resultat d'aquesta projecció, es preveu que el contingent de majors de 65 anys de Barcelona passi de 285.481 en 1991 a 342.212 en l'any 2001, assolint un 21,5% sobre el total de la població (veure taula VII). L'anàlisi per districtes indica que no s'altera substancialment la distribució espacial d'aquest fenomen. No obstant això, l'increment relatiu en el període 1991-2001 apunta considerables diferències: mentre els districtes més envellits estableixen el seu ritme de creixement, són els perifèrics els que experimenten augments més espectaculars (veure mapa 6), conseqüència de l'arribada a edats avançades de generacions plenes, composades principalment per l'al·luvió d'immigrants arribats a la dècada dels 60. Tot i això, aquest mapa mostra un increment més lent de l'envel·liment respecte a l'etapa 1981-91 tant per qüestions generacionals com pels supòsits de la projecció que suposa la finalització de l'emigració d'efectius joves.

Els resultats de la projecció de població permeten extreure dues clares conclusions: en primer lloc, es constata la consolidació d'uns grans focus d'envel·liment que creixen en grandària absoluta en el període 1991-2001, mentre que, en segon lloc, es detecta un ràpid envel·liment dels districtes actualment més joves.

Així, si es repeteix l'operació de càlcul de les places demandades en funció de la població resident d'edat superior als 65 anys, Barcelona necessitaria en el any 2001 un increment de la dotació residencial que es podria xifrar en un mínim de 2.368 places més de les existents en el 1991 (taula VIII).

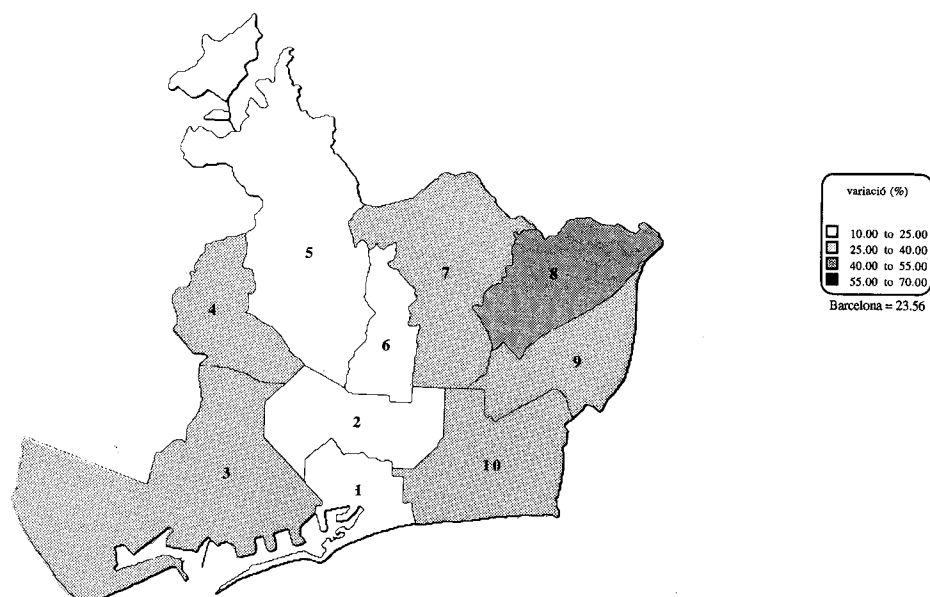
De no introduir canvis substancials en matèria de redistribució, s'intensifiquen les disparitats ja constatades (mapa 7). Sarrià i Eixample continuarien

Taula VII
Evolució futura de la població del municipi de Barcelona (1991-2001)

DISTRICTE	POBLACIÓ TOTAL			POBLACIÓ +65 ANYS			%POBLACIÓ + 65 ANYS		
	1991	2001	1991-2001	1991	2001	1991-2001	1991	2001	1991-2001
1 Ciutat Vella	90.612	83.001	-7.611	23.913	25.070	1.157	26,4	30,2	3,8
2 Eixample	274.282	257.839	-16.463	61.018	63.236	2.218	22,2	24,5	2,3
3 Sants-Montjuïc	179.465	173.936	-5.529	31.111	37.756	6.645	17,3	21,7	4,4
4 les Corts-Pedralbes	89.750	89.146	-604	11.473	15.149	3.676	12,8	17,0	4,2
5 Sarrià-Sant Gervasi	148.237	144.586	-3.651	25.645	29.526	3.881	17,3	20,4	3,1
6 Gràcia	128.608	122.268	-6.340	26.273	28.196	1.923	20,4	23,1	2,6
7 Horta-Guinardó	184.557	182.198	-2.359	26.505	35.649	9.144	14,4	19,6	5,2
8 Nou Barris	188.781	187.005	-1.776	26.327	38.131	11.804	13,9	20,4	6,4
9 Sant Andreu	144.998	143.308	-1.690	20.306	26.611	6.305	14,0	18,6	4,6
10 Sant Martí	214.252	210.426	-3.826	32.910	42.887	9.977	15,4	20,4	5,0
Total	1.643.542	1.593.692	-49.850	285.481	342.212	56.731	17,4	21,5	4,1

Font: Ajuntament de Barcelona: Padró Municipal, 1991 i elaboració pròpia

Mapa 6 Variació del percentatge de població gran (%) (1991-2001)

Font: Cens de 1991 i Projecció de Població 2001. Elaboració pròpia

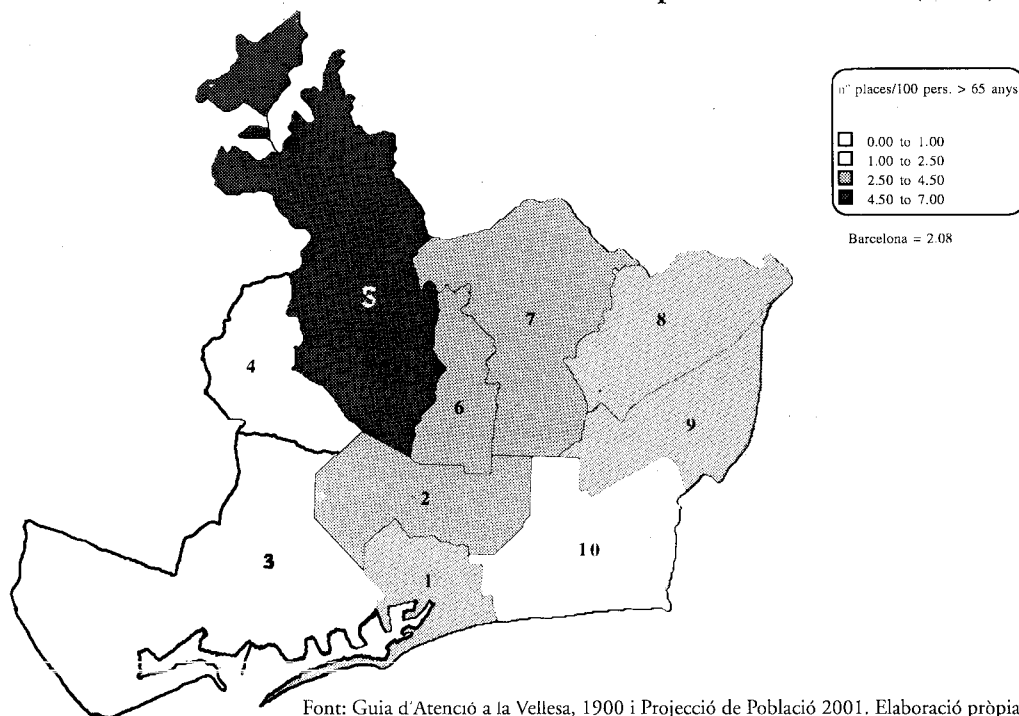
Taula VIII Cobertura i dèficit de places de residències 2001

DISTRICTE	Pob. +65	Oferta places	Demanda places	Dèficit places	% Cobertura
1 Ciutat Vella	25.070	545	877	-322	62
2 Eixample	63.236	1.608	949	659	169
3 Sants-Montjuïc	37.756	67	1.134	-1.067	6
4 les Corts-Pedralbes	15.149	38	227	-189	17
5 Sarrià-Sant Gervasi	29.526	1.778	443	4.338	401
6 Gràcia	28.196	983	847	136	116
7 Horta-Guinardó	35.649	1.341	1.246	95	108
8 Nou Barris	38.131	392	1.333	-941	29
9 Sant Andreu	26.611	367	930	-563	39
10 Sant Martí	42.887	0	1.500	-1.500	0
Total	342.212	7.119	9.487	-2.368	75

Font: Elaboració pròpia a partir de les Taules I i III i Plan Gerontológico Nacional.

disposant d'un excel·lent grau de cobertura, mentre que Horta i Gràcia, tot i tenir superàvit de places arribarien pràcticament al llindar de saturació. El dèficit s'agreuja lleument en els casos de Ciutat Vella i les Corts-Pedralbes mentre que Sant Andreu, Sants-Montjuïc, Nou Barris i Sant Martí s'accentua aquesta tendència, tant en el grau de cobertura que representa com dels volums de demanda desatesa que assolix.

Mapa 7
Relació oferta en residències i demanda potencial estimada (2001)

Les previsions en matèria assistencial perfilen dues respostes. Per un costat, la generada pels organismes públics, que es pronuncien en favor de plans alternatius (centre diürns, plans vacacionals...), abans que a la creació de residències, tot això en el marc de la crisi econòmica post-92 que porta a retallades pressupostàries en prestacions socials. Més positiva és la resposta de la iniciativa privada, ja que la intensificació de la demanda funciona com estímul atractiu per a la inversió en aquest camp. No obstant això, encara que es mantingüés en el futur el seu ràpid ritme de creixement dels anys 80, l'oferta privada no sembla capaç d'absorbir el dèficit de serveis deixat per les institucions.

6. Planificar la vellesa: una assignatura pendent

L'envelliment demogràfic en la ciutat de Barcelona apareix com un procés evident. Les previsions a l'horitzó 2001 indiquen importants nivells de creixement de la població anciana per al conjunt de la ciutat, que, sens dubte, implicarà un increment de la demanda de serveis destinats a la tercera edat. En relació a aquest procés, cal destacar una nova situació: la tendència a l'augment significatiu del segment de població de persones majors de 75 anys, circumstància que corrobora la necessitat apremiant de serveis altament especialitzats que en l'actualitat romanen molt per sota de la cobertura òptima.

Davant d'aquesta perspectiva poc afalagant, cal plantejar-se una sèrie de qüestions. La falta de diversificació de l'oferta deixa un buit en aquells serveis intermedis –menjadors, atenció domiciliària, serveis comunitaris– que poden satisfer necessitats quotidianes i constituir una alternativa eficaç. Un altre problema afegit és la manca de precisió en la delimitació exacta de les competències de les diverses administracions. Resten pendents, a més, les transferències de determinats serveis com el d'assistència domiciliària, situació que dona lloc a una superposició d'esforços en alguns casos mentre que d'altres romanen sense organismes directes de gestió.

Malgrat una hipotètica expansió d'aquests serveis complementaris, és innegable la insuficiència de places en centres geriàtrics –encara que es prengui com a referència de l'oferta potencial les residències de l'àrea metropolitana–, especialment les que són assequibles per a les pensions de jubilació. En aquest sentit, sorgeix un col·lectiu desassistit, format per aquells que no poden pagar els serveis privats, però que superen el llindar de renda exigít per beneficiar-se de l'assistència pública.

La previsió de noves bosses de vellesa en districtes perifèrics que tenen, avui dia, una dotació més feble des del punt de vista de centres d'atenció a la tercera edat, dona lloc a una problemàtica de tipus espacial i social i, per tant, sorgeix la necessitat de potenciar l'establiment de serveis en aquestes àrees deficitàries, per tal d'afavorir la proximitat de l'oferta a l'entorn quotidià de l'ancià.

En definitiva, la vellesa, no entesa com un problema, sinó com una nova situació planteja un gran desafiament a la planificació: donar resposta a les noves necessitats mitjançant una redistribució dels recursos que compensi les deficiències en l'atenció a la tercera edat i que permeti recuperar la dimensió social de l'atenció a la tercera edat, tot redreçant la tendència actual a convertir-se en un privilegi.

Notes

¹ El terme «vells» s'utilitza en la seva dimensió demogràfica, és a dir, fent referència al conjunt de la població major de 65 anys. No té, per tant, cap connotació negativa.

² Un marc més ampli de comparació de l'envelliment de Barcelona respecte d'altres indrets es pot trobar a l'article de Cabré, A. i Muñoz, F. publicat a *Barcelona societat*, nº 2.

- ³ L'edat mitjana és un indicador molt estable ja que considera el conjunt de la població. Per això, la seva variació si bé no és molt accentuada sí que és testimoni de modificacions importants en matèria d'estructura demogràfica.
- ⁴ Paillat i Parant introdueixen la distinció entre els vells-joves (65-74) i els vells-vells (majors de 75 anys). Així, els vells-vells és on apareixen les discapacitats de forma generalitzada.
- ⁵ En els casos d'esplais, menjadors i altres s'ha tractat de completar l'anàlisi de l'oferta amb el nombre de persones a què donen assistència i no tan sols amb el nombre de centres existents. Això ha estat impossible donada la manca d'informació en molts casos o a la disponibilitat de dades poc fiables. Així, per exemple, per als esplais es disposava del nombre de socis però no dels usuaris diaris i entre ambdues xifres hi ha, en alguns casos, diferències bastant considerables.
- ⁶ L'enquesta telefònica es va realitzar a 36 residències d'un total de 123 privades de caire mercantil, és a dir, a un 30% d'aquests centres. La data de realització va ser maig de 1993, sempre identificant-nos com a familiars d'usuaris potencials del centre, donat que l'anunci d'una finalitat informativa tanca directament la porta d'accés a qualsevol informació, especialment la relativa als diners.
- ⁷ Un recompte general de les places de geriàtrics existents a l'àrea metropolitana de Barcelona apunta el dèficit de serveis d'atenció a la tercera edat d'aquesta àrea.
- ⁸ La hipòtesi de la projecció és altament optimista, suposant una fecunditat que es manté i tendeix lleugerament a augmentar i un saldo migratori nul.

Bibliografia

- ABELLÁN, A. i RODRÍGUEZ, V. (1989) «Proceso de envejecimiento de la población española», *Análisis del desarrollo de la población española en el periodo 1970-86*, Madrid, Síntesis, pàgs. 357-363.
- CABRÉ, A. i MUÑOZ, F.M. (1994) «Reflexions sobre el canvi en l'estructura per edats dels residents a la ciutat de Barcelona», *Barcelona Societat*, núm. 2, Barcelona, Ajuntament de Barcelona.
- CABRÉ, A. i PUJADAS, I. (1991) «La població de Barcelona i el seu futur. Informe demogràfic per al Pla Estratègic Barcelona-2000», *Papers de Demografia*, núm. 45, Bellaterra, CED.
- COLLADO, A. (1989) «Efectos no deseados del proceso de envejecimiento de la población española», *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, núm. 48, pp. 199-209.
- LORIAUX, M. (1991) «Le vieillissement de la société européenne: un enjeu pour l'éternité», *Human Resources in Europe at the dawn of the 21st century*, Luxemburgo, Eurostat.
- MINISTERIO DE ASUNTOS SOCIALES (1991) *Plan Gerontológico Nacional. Política Integral para los mayores*, Madrid, INSERSO.
- PAILLAT, P. i PARANT, A. (1980) *Le vieillissement de la campagne française*, Paris, INED-PUF.
- PAILLAT, P. (1987) «Le vieillissement de la population: défi et contradictions», *Espace, Populations, Sociétés*, núm. 2, pp. 311-315.
- PUJADAS, I. (1990) «El envejecimiento de la población de Catalunya», *Papers de Demografia*, núm. 40, Bellaterra, CED.
- ROWLAND, D.T. (1984) «Population Geography and Ageing», a CLARKE, J.L. *Geography & Population. Approaches and applications*, Oxford, Pergamon Press, pp. 85-92.